

груб начин бити прекинут први корак на намјераваном путу ка „величанственом и благом“ Наполеону.

Релативно обазривом Паулучију, као, уосталом, и његовим наслѣдницима, није преостало друго него да у односу на Паштровиће као и у односу на друге Бокеље примјењује оштре мјере ради остварења великих претензија француске економске и војне политике, али и уз те оштре мјере није постигао добре резултате ни код Паштровића ни код осталих Бокеља: слабо наплаћивање прописаних дажбина, слабо остваривање мобилизационих планова и често дезертирање и оног малог броја мобилизационих морнара — све то убједљиво поткрепљује ово наше посљедње тврђење.

Сл. Мијушковић

НАРЕДБА ФРАНЦУСКОГ ВЛАДИНОГ ДЕЛЕГАТА PAULUSCI-а О ОТВАРАЊУ ГИМНАЗИЈЕ У КОТОРУ

За Котор се каже да је један од првих градова у нашој отаџбини који је имао градску јавну школу, тзв. граматикалну школу, која одговара данашњој гимназији, те да је упорно одржавао вјековну традицију средње школе. Када је пак падом Млетачке Републике г. 1797 престала да ради которска петвјековна граматикална школа, одмах је била основана друга и то приватна гимназија, али је била кратка вијека. Котор је већ г. 1802 тражио од Аустрије, која је била окупирала Боку, да му се дозволи отварање јавне школе, позивајући се на своју традицију да је још у XIII в. имао своју јавну школу. Г. 1804 траже которски грађани од аустријске владе три школе: основну, гимназију и богословију, али им молба није била уважена.¹⁾ У доба француске владавине у Боки Котор је добио своју гимназију, о чијем ћемо оснивању овдје изнијети неколико података из Архива у Херцеговном, уз осврт на основне школе у ондашњој Херцеговској и Рисанској општини.

Маршал Мармон (Marmont), гувернер Наполеонове Илирије, потписао је 4 јула г. 1810 наредбу о новом систему школа у Илирији, која је истог дана објављена у званичном листу *Telegraphie officiel* у Љубљани. Ту се наређује да се имају основати народне основне школе, средње ниже и више школе (*colléges, lycées*) и високе централне школе (*facultées*). Свака општина је била дужна да заведе основну школу за дјечаке, а свако среско мјесто још и за дјевојчице. Све дотадашње школе имале су да обуставе рад.

¹⁾ Р. Ковијанић и И. Стјепчевић, Културни живот старог Котора, I, Цетиње 1957, стр. 23 и 29.

Нижих средњих школа, или нижих гимназија, било је предвиђено 25 за цијелу Илирију, од којих је једна била одређена за Котор, а лицеја или виших гимназија било је предвиђено 8. Задарски и љубљански лицеји подигнути су на степен високе школе. Љубљанска висока школа била је фактично и отворена, а задарска није. Наредбом од 15 априла 1811 имала се централна школа, као илирска академија, основати, умјесто у Задру, у Дубровнику.

Сваки директор ниже гимназије био је уједно и надзорник основних школа односног среза, а ректор лицеја (више гимназије) надзирао је рад у нижим гимназијама.

Наставни језик у основним школама био је народни језик: српскохрватски и словеначки, а у нижим и вишим гимназијама наставни језик је био углавном италијански и француски.

Да би се приступило извршењу „добростиве и очинске одлуке Његове Преузвишености господина војводе генералног гувернера Мармона“ у погледу јавне наставе у илирским провинцијама, упутио је владин делегат за Албанију (како се онда званично називала Бока Которска) Луиђи Паулуђи (Luigi Paulucci),²⁾ по саслушању новоименованих професора гимназије у Котору, дне 7 марта 1811, распис свим општинским претсједницима у Боки на италијанском језику, чије одредбе у преводу гласе:

„1) Дне 1 априла све се школе које постоје у Провинцији которској укидају, подразумијевајући ту све школе које при-

²⁾ Да би се видјело какав је човјек био Луиђи Паулуђи, који се између осталог много заузимао за напредак школства у Боки, навешћемо овдје неколико података о њему из једног досад необјављеног извјештаја которског „претуре“ Викирхаузера пов. бр. 90 од 27 маја 1829, упућеног которском среском начелнику савјетнику Паитонију који се, не знамо из којих разлога, након толико година интересовао за рад Паулуђијев у Боки.

У извјештају се каже да је Паулуђи био човјек разборит и умјерен, те се увијек строго држао моралних начела у вјерском, политичком и социјалном животу и као државни службеник и као приватно лице. Очите доказе таквог свог карактера показао је он у благом и хуманом поступку са свим оним „несрећним Далматинцима“ који су због своје привржености Аустрији били ухапшени и затворени у которској тврђави. Због својих племенитих осјећања спасао је он од потпуне пропасти многа лица из Боке која су се била писмено компромитовала својом приврженошћу аустриској царској кући. Иако му је пала у руке њихова кореспонденција, није је искористио у службене сврхе, већ је предао онима којима је била адресована. Стога је код становништва овог среза остао у најпријатнијој успомени. Био је члан ложе слободних зидара у Котору, која се називала „Илирска звијезда“ и то као „гран мастро“, а није познато да ли је био члан које друге ложе у Далмацији.

Г. 1811, мало времена пошто је издао споменути распис о отварању гимназије у Котору, Паулуђи је, како даље каже Викирхаузер, био разријешен дужности у Боки, не на тражење становништва, него на интервенцију генерала Делсона, врховног команданта француске милиције у Боки, човјека силовитог и напрасног карактера, који се није никако могао сложити с благим карактером Паулуђијевим.

мају више лица или бесплатно, или уз становиту мјесечну или годишњу награду.

2) Претсједници односних општина кроз четири дана након објаве ове наредбе поднијеће списак свих учитеља и навести предмет њихових предавања према формулару који ће се до-ставити.

3) Сви они који буду хтјели убудуће да држе школу, пошто добију свједочанство претсједника односне општине и пошто се подвргну испитима пред професорима гимназије, а они их (као оспособљене) предложи влади, добиће дозволу за држање школе, јер би без дозволе били новчано кажњени, поред тога што би им се завазда забранило да држе школу.

4) Пошто је владин интерес и брига да јавна настава не остане без потребних наставника, стога они који су раније држали школу, а који би хтјели да је и даље држе, биће дужни да то пријаве директору гимназије у раздобљу између 18 и 24 текућег мјесеца, а ко би то пропустио неће му се молба касније узети у обзир.

5) Дана 14 текућег мјесеца отвориће се у Котору гимназија.

6) Локал који је привремено за њу одређен јесте кућа³⁾ покрај Трга св. Трипуна (*contigua alla Piazza di S. Trifone*).

7) Предавање у гимназији држаће се у сљедећим часовима:

И з ј у т р а:

од 4 н о в е м б р а до 1 а п р и л а

Од 9 до 10,1/2 часова: предавање италијанског језика и а-ритметике, француског језика и о мјерама и тежинама.

Од 10,1/2 до 12 часова: предавање латинског језика.

Од 1 а п р и л а до 22 а в г у с т а

Од 8 до 9,1/2 часова: предавање италијанског језика и арит-метике, француског језика и о мјерама и тежинама.

Од 9,1/2 до 11 часова: предавање латинског језика.

П о с л и ј е п о д н е:

Од 4 н о в е м б р а до 1 а п р и л а

Од 3 до 4 часа предавање из историје и географије, итали-јанског језика, аритметике и француског језика.

Од 1 а п р и л а до 22 а в г у с т а

Горенаведена предавања држаће се од 4 до 5 часова.

8) Четврт сата прије уласка у школу почеће да звони звоно, и прије него се заврши звоњење ученици ће се морати наћи у гимназији.

³⁾ Број куће није наведен.

9) Недјеља и четвртак, када у току седмице нема већих празника, сматраће се празницима.

10) Господин директор гимназије настојаће да буде изложена табела која ће показивати школске дане.

11) Гимназија ће бити затворена посљедњих осам дана месеца, велике седмице и од 22 августа до 4 новембра.

12) Сви они који желе да буду примљени у гимназију мораће да знају читати и писати и да познају прве почетке аритметике и вјеронауку.

13) Пошто је ова наредба публикована прије 14 јула, ђаци ће бити дужни да се пријаве директору и, пошто положе испит код професора чије предавање желе да похађају, биће уписани у нарочити регистар.

14) Они који буду похађали гимназију, а не би се владали с дужном пристојношћу и поштовањем, као и они који би реметили мир и ред на предавањима, биће најстроже кажњени и заувјек изагнати из Гимназије.

15) Позивамо господу начелника, синдике и поглавице Општине да се ова наредба огласи за три сусљедна дана, као и да се за вријеме богослужења прочита с олтара првог свечаног дана и да се нарочито препоручи свим домаћинима да би за своје синове искористили завод који као знак великодушности врховног поглавара илирских провинција отвара пут духовној култури, која је корисна свакој грађанској класи (сталезу).

16) Налаже се господину директору гимназије да изврши ову наредбу, која ће бити афиширана у гимназији.

Из палате Владине делегације, дана 7 марта 1811 г.

Луиђи Паулуђи, с. р.“

Ову је наредбу спровео владин делегат међу осталима и претсједнику Херцегновске општине својим актом бр. 876 од 7 марта 1811 г., с препоруком да се она што шире публикује, јер владу премного (assaisissimo) интересује да овамошњи житељи ову установу (завод), колико корисну толико и часну за ову Провинцију, искористе, па стога треба предузети све могућно да би свак лично (individualmente) ову наредбу упознао.

Да би се могла извршити одредба из чл. 2, достављен је формулар који је требало испунити и доставити у два примјерка, од којих ће један остати у актима, а други ће доставити владин делегат директору гимназије.

Како претсједник Херцегновске општине није у одређеном року доставио тражени извјештај са испуњеним формуларима, нити су се наставници односних школа пријавили директору гимназије ради испита, то га је владин делегат актом бр. 1142 од 24 марта 1811 г. најстроже опоменуо и запријетио, ако се то све у најкраће вријеме не изврши, да ће бити и против своје воље присиљен да нареди да се односне школе затворе све док се не изврше наређења старије власти.

На то је након мало дана претсједник Општине доставио тражене формуларе за школу у Херцеговном, уз извјештај да су школске прилике у Херцеговном врло скучене (*assaî ristrette*) и да су наставници сиромашни, али да ће они млађи доћи у Котор и пријавити се директору гимназије, а они старији не могу због старости.

Извјештаји из других бокељских општина нијесу нам познати.

Формулар по којему је претсједник Општине доставио извјештај имао је сљедеће рубрике: 1) име и презиме учитеља; 2) његова старост; 3) да ли је свјетовно лице, или је свештеник свјетовног или монашког реда; 4) које предмете предаје; 5) колико по прилици има ученика и њихове године; 6) колико година има откад држи школу; 7) да ли има какву плату од владе или од општинске управе и 8) примједбе.

На предње упите претсједник је доставио податке за сљедећа три херцеговска учитеља, који су држали три школе:

1) *Fra Felice dalle Valli*, од год. 61, католички свештеник-капуцин монашког реда, поучава ђаке у читању, писању и предаје вјеронауку, аритметику и латински језик, има 16 до 18 ђака од 6 до 14 година отприлике, држи школу у капуцинском манастиру у Херцеговном има већ 23 године, за поучавање ђака није му дозначена никаква плата, него школу држи на корист приватника и на опште добро.

2) *O. Fra Dominik d'Asolo* од год. 77, католички свештеник-реформани минорита монашког реда, предаје исте предмете као и предњи, има 8 ђака од 6 до 14 година отприлике, држао је школу у разним мјестима, а сада у Херцеговном има 40 година, а нема ни он никакве плате. — Када би ова два фратра била спријечена да лично поучавају ђаке, изричито је у извјештају наведено да би их у том случају увијек замијенили други фратри, њихови другови.

3) *Jovan Thiothia (Ћоѿа)*, од год. 45, православни свјетовни свештеник, поучава ђаке у читању и писању на италијанском, српском (*illirico*) и француском језику, предаје православно вјеронауку, аритметику, историју и географију, има 12 ученика од 9 до 14 година отприлике, држао је школу у иноземству (*paesi esteri*), а сада у Херцеговном укупно око 15 година. Плата му је веома скромна а прима је од родитеља својих ђака. У рубрици „примједбе“ тражило се да се означи карактер, способности и понашање учитеља, с мишљењем претсједника Општине да ли дотични учитељ може да настави школу на општу и приватну корист, али на ову рубрику није услиједио никакав одговор. Мјесто тога износи се на крају извјештаја опште мишљење да је квалитет школа у Херцеговном веома слаб колико због броја ђака толико и због њихове старости. Прошлних година, када је било доста младежи и у старијим годинама, прве двије школе у оба католичка манастира биле су врло познате, јер се у

њима успјешно поучавала младеж у вјеронауци, граматичи, реторици и другим предметима.

Према горњим подацима изгледа да је у школи за православу дјецу, у којој је православни свештеник Јован Thiothia уз остале предмете предавао православу вјеронауку и наш народни језик, настава била на томе језику, док се то за поменуте двије друге школе не би могло рећи, јер се у наведеном извјештају не спомиње наш народни језик, а и сами фратри-учитељи били су туђег поријекла, који ће наш језик бити слабо и познавали.

Међутим, познато је из докумената из архива у Котору и Херцеговном да је у XVIII в. било приватних школа на нашем језику у више мјеста Херцеговске и Рисанске општине гдје живи народ православне вјере (Крушевице, Баошић и др.), а учитељи су били свештеници. Узгред спомињемо да су унијатски калуђери у пропагандне сврхе још у XVII в. били отворили школе на нашем народном језику у Котору и у Папштровићима, које су биле врло добро посјећене.⁴⁾

Чувене су биле школе у манастиру Савини код Херцеговог и у манастиру Бањи у Рисну. Међу многим калуђерима-учитељима нарочито је био познат по својој учености савински архимандрит Инокентије Дабовић, код којег су прве половине XVIII в. учили многи младићи из имућнијих православних породица у Боки.⁵⁾

У Рисну се спомиње јерођакон Кирил Хоповски, којег су Ришњани узели за учитеља своје младежи. Каже се да је школа била у црквеној кући више црквике св. Арханђела. Једно калиграфски писано писмо његовом руком г. 1784 данас се налази у архиви Поморског музеја у Котору. И школе по селима у којима су се углавном учили: буквар, часословац и псалтир уз најосновније почетно знање из математике, биле су приватног карактера и издржавали су их ђачки родитељи. Учитељи су били редовито мјесни свештеници. Тек прве половине XIX в., а нарочито од г. 1869, када је проглашен темељни државни школски закон, уводе се редовите државне основне школе, гдје су учитељи свјетовна лица и плаћени из ерарских средстава. У исто доба су свештеници у мањим мјестима држали тзв. помоћне школе, који су за тај свој рад имали од државе такође неки годишњи хонорар.⁶⁾

Да је у овим крајевима осим свештеника био и доста велики број других писмених људи, најбоље нам свједоче наши бо-

⁴⁾ Др Јован Радонић, Штампариие и школе Римске курије у Италији и јужнословенским земљама у XVII веку, САН 1949, стр. 115—29.

⁵⁾ Записи, св. 4, Цетиње 1929, стр. 242.

⁶⁾ Андрија Лазаревић, Развитак пучког школства у Боки Которској, Котор 1912, стр. 6.

кељски архиви, гдје имамо до данас доста сачуваних опорука, дјелидаба, даровница, докумената о мирузу, пресуда добрих људи, приватних писама итд. на народном језику.

Топалска и Рисанска општина уређују од свога постанка (првих деценија XVIII в.) на народном језику ћирилским писменима. Врло је интересно у овом погледу, а досад није нигдје објављено, једно писмо Рисанске општине од 1 новембра 1795, које се налазило у приватним рукама прије Другог свјетског рата. Писмо је било упућено млетачком провидуру у Котору, у којему се каже како је Општина примила од провидура „књигу“ (писмо) с неком наредбом, те се наставља: „али ми не можемо наћи у наше мјесто који ово може лијепо прочитати и казати заповиједи и молили смо господина теленте колунела Живковића и није могао разабрати“. Стога моле да им свако писмо којим им се нешто наређује „буде писано по сербски како је био вазда обичај“. Из овога се види да се не само од XIX в. него од давнина у школама ових крајева обука вршила на народном језику и младеж учила ћирилском писму, које народ тако енергично брани од туђинских господара који су покушавали да им наметну туђи језик. У Државном архиву у Котору у књизи „Cattastico della perticazione del territorio di Risano“ (Катастик мјерења рисанског подручја), писаној г. 1704, имамо један, досад у науци непознат, податак о учитељу у Рисну из овог доба. У списку наиме рисанских, ту касније насељених породица, налази се убиљежен под бр. 56 неки старији човјек по имену Исак „mastro di scola“ (школски учитељ — П. Д. Ш.) са једном женом, по свој прилици његовом супругом. Када се спомиње учитељ који је у Рисну настањен, онда је јасно да ту постоји и школа. Пошто смо горе видјели да Рисанска општина поручује млетачким властима да је код њих „био вазда обичај“ да се пише и отписује „по сербски“, то је природно да је и споменути учитељ у тој рисанској школи, која је постојала прије обнове манастира Бање г. 1718—1720, који је био порушен од Турака г. 1654, поучавао рисанску дјецу да читају и пишу на нашем народном језику. Према томе то би била **најстарија** досад позната народна основна школа не само на подручју бивше Рисанске општине него и негдашње Топалске, а данас Херцеговске општине, те јој је, како смо видјели, учитељ био свјетовно лице.

Да ли је претсједник Херцеговске општине доставио владином делегату у Котору тражени извјештај о сеоским школама и њиховим учитељима, није нам познато, јер о томе нијесмо нашли архивских података. По свој прилици он неће бити ни сматрао за потребно да о тим школама подноси извјештаје, нити да сеоске главаре обавјештава о отварању гимназије у Котору, знајући да народ нема нарочитог интересовања за ту школу. Тако је и г. 1864, када се радило о поновном отварању укинуте гимназије у Котору, народ особито вањских бокељских општина, који није имао нарочитог интереса да Бока опет добије гимназију,

препоручивао ондашњем народном посланику Стевану М. Љубиши, ако би требало бирати између Поморске школе и гимназије, да се заложи на надлежном мјесту за Поморску школу која је Боки много потребнија од гимназије.

Петар Д. Шеровић

КАРАКТЕР И ЗНАЧАЈ ПРЧАЊСКЕ ПРЕСУДЕ НАРОДНОГ СУДА ИЗ 1848 ГОДИНЕ

Револуционарна 1848 година донијела је знатне метеже и у Боки. Опадање ауторитета званичне власти изазвало је нагли пораст криминала и то нарочито између појединих комуниτάди.

У другој половини 1848 године владала је велика напетост, нарочито између Новске и Рисанске комуниτάди, због многобројних злочина и престапа извршених од стране становништва једне комуниτάди над становништвом друге. У питању су била многобројна убиства и рањавања,¹⁾ а честе и озбиљне крађе крупне и ситне стоке, хране, оружја и др.,²⁾ као и многобројне пољске и шумске штете.³⁾ Због свега овога дошло је до врло затегнуто стања између поменутих двију комуниτάди.

У то доба, у склопу општих политичких превирања, у Боки су се почели оснивати посебни, тзв. народни судови, који су покушавали да приграбе надлежности и у грађанским и у кривичним стварима, што се сасвим косило са правима и надлежностима редовних судова. Истина, у Боки су у то вријеме, поред редовних судова, постојали такозвани помирбени судови добрих људи, али ови „народни судови“ били су нешто сасвим ново.⁴⁾ Они се јављају као једна од манифестација тежњи за што већим осамостаљивањем правосуђа од аустриске власти, а непосредан повод за то пружиле су политичке трзавице и мутне прилике које су се осјетиле у Боки у бурној 1848 години, а које су утицале на опадање ауторитета званичне власти код широких народних маса.

¹⁾ Тако су Убљани (у првом реду Андрија Марков Лаконић) били осумњичени за убиство Мија Савића и рањавање његове жене, неких његових момака, Јова Поповића и др.; Кривошијани (Лазар Водовар, Андрија Вучуревић са браћом, кућа Лакичевића и др.) за убиство Ђурице Брајовића, Крста Вуковића, Новака Кујачића, Јована Стијепчића, Риста Познановића и др., те рањавање многобројних других лица; Мокрињани за убиство Зека Самарџића, Ђура и Јована Шпице и др. — итд. итд.

²⁾ Крађе су биле нарочито бројне између Кривошијана, Камењана и Убљана.

³⁾ Нарочито су били бројни сукоби Камењана и Убљана, због тога што су Убљани правили честе пољске и шумске штете Камењанима.

⁴⁾ Види: Павао Буторац — Бока Которска према народном покрету у револуционарној години 1848 (Рад ЈАЗУ, књ. 260, Загреб 1938), стр. 145—146.